



SOVET DAVRI REPRESSIYALARI VA O'ZBEKISTON ZIYOLILARI TAQDIRI

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy univerersiteti, Tarix (mamlakatlar va yunalishlari) yo'nalishi 4 - kurs talabasi **Qodirov Komronbek To'ra o'g'li***
 [\(qodirovkomron56@gmail.com\)](mailto:qodirovkomron56@gmail.com)

Annotatsiya: Maqolada 1920-1930-yillarda O'zbekistonda amalga oshirilgan sovet repressiya siyosatining sabablari, bosqichlari va oqibatlari tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Jadidchilik harakati namoyandalari, davlat va madaniyat arboblarning fojiali taqdiri, shuningdek mustaqillik yillarida tarixiy adolatni tiklash jarayoni yoritiladi. Tadqiqot repressiya siyosatining millat intellektual salohiyatiga yetkazgan zararini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Kalit so'zlar: repressiya, qatag'on, jadidchilik, Fitrat, Cho'lpon, Katta terror, xalq dushmani, tarixiy adolat.

Kirish

XX asrning 20-30-yillari O'zbekiston tarixida eng murakkab va fojiali davrlardan biri hisoblanadi. Sovet hokimiyati o'rnatilgandan so'ng, mustabid tuzum o'z siyosiy raqiblarini, ayniqsa millat ziyolilarini yo'q qilish maqsadida keng ko'lamli repressiya siyosatini amalga oshirdi. Bu siyosat natijasida O'zbekistonning eng iqtidorli va vatanparvar farzandlari — jadidchilik harakati namoyandalari, olimlar, yozuvchilar, san'atkorlar va davlat arboblari qatag'on qilindi. Repressiya siyosati nafaqat alohida shaxslarga zarba berdi, balki butun bir millatning ma'naviy-intellektual salohiyatiga og'ir zarba yetkazdi. Ushbu maqolada sovet davri repressiyalarining sabablari, bosqichlari, O'zbekiston ziyolilariga nisbatan qo'llanilgan usullari va bu fojianing millat taqdiriga ko'rsatgan ta'siri tahlil qilinadi¹. Sovet hokimiyati Turkistonda o'rnatilgandan so'ng, mahalliy xalqning milliy o'zligini anglash jarayoni, ayniqsa

¹ **Rashidov Sh.** O'zbekistonda repressiya qurbonlari xotirasi. — Toshkent, 2000. — 164 b.



jadidchilik harakati namoyandalarining faoliyati, markaziy hokimiyat uchun jiddiy xavf sifatida qaralgan. Jadidlar millat taraqqiyoti, ma'rifat va istiqlol g'oyalarini targ'ib qilib, xalq ongini uyg'otishga harakat qilgan bo'lsalar-da, sovet mafkurasi nuqtai nazaridan ular 'millatchi' va 'burjua elementlari' sifatida ta'qib ostiga olindi. 1920-yillarning oxiri va 1930-yillar davomida Stalin boshchiligidagi markaziy hokimiyat butun ittifoq bo'ylab o'z hokimiyatini mustahkamlash, har qanday muxolif fikrni bostirish maqsadida ommaviy qatag'on siyosatini kuchaytirdi.

O'zbekistonda bu siyosat milliy ziyolilarga qarshi ayniqsa shafqatsiz tarzda amalga oshirildi, chunki ular markaziy hokimiyat nazarida mahalliy millatchilik va 'sovetlarga qarshi' harakatlarning asosiy tashkilotchilari sifatida ko'rilgan². Repressiya siyosati bir necha bosqichda amalga oshirilgan. Dastlabki bosqich 1920-yillarning o'rtalarida boshlanib, asosan jadid ziyolilarini nazorat ostiga olish va ularning faoliyatini cheklash bilan bog'liq bo'lgan. Ikkinchi bosqich — 1930-yillarning boshlarida qishloq xo'jaligini kollektivlashtirish jarayoni bilan bog'liq bo'lib, bu davrda 'boy-quloq' deb topilgan minglab dehqonlar surgun qilindi yoki jazolandi. Eng ayovsiz bosqich esa 1937-1938-yillarga to'g'ri keladi — bu davr tarixda 'Katta terror' nomi bilan qolgan. Ushbu davrda O'zbekiston Kompartiyasi va hukumatining yetakchi rahbarlari, ilm-fan va madaniyat namoyandalarining aksariyati qamoqqa olinib, 'xalq dushmani' sifatida ayblanib, otib tashlandi yoki uzoq muddatli qamoq jazosiga hukm qilindi. Bu jarayonda 'troyka' deb ataluvchi sud tashqi organlar orqali minglab kishilar taqdiri bir necha daqiqada hal qilinar edi.

Qatag'on qilingan ziyolilar taqdiri

Abdurauf Fitrat — jadidchilik harakatining yirik namoyandasi, adib, olim va davlat arbobi 1938-yilda otib tashlandi. Uning boy ilmiy-adabiy merosi uzoq vaqt taqiq ostida qoldi. Abdulhamid Cho'lpon — o'zbek she'riyatining yorqin namoyandasi, 'ozod turk' g'oyasining tarannumchisi ham xuddi shu yili qatag'on qurboni bo'ldi³. Munavvarqori Abdurashidxonov — jadid maktablari asoschisi,

² Alimova D.A. Jadidchilik: islohotlar, yangilanish, mustaqillik va milliy uyg'onish uchun kurash. — Toshkent: O'zbekiston, 1999. — 232 b.

³ Rizayev Sh. Cho'lpon: hayoti va ijodi. — Toshkent, 1996. — 288 b.



ma'rifatparvar, Usmonxo'ja Po'latxo'jayev, Faizulla Xo'jayev — O'zbekiston SSR Xalq Komissarlar Kengashining raisi, Akmal Ikromov — partiya rahbari kabi ko'plab yetakchi shaxslar ham repressiya qurbonlariga aylandi. Ularning aksariyati soxta ayblovlar — 'millatchilik', 'josuslik', 'sovet hokimiyatiga qarshi fitna uyushtirish' kabi asossiz da'volar asosida hukm qilindi. Bundan tashqari, ko'plab olimlar, o'qituvchilar, shifokorlar va oddiy ziyolilar ham 'xalq dushmani oilasi a'zosi' sifatida ta'qibga uchradi, ularning oilalari Sibir va Qozog'iston cho'llariga surgun qilindi. Bu esa oilalar taqdiriga, farzandlarning kelajagiga og'ir ta'sir ko'rsatdi. Repressiya siyosati natijasida O'zbekiston o'zining eng ilg'or fikrlaydigan, millat taqdiri uchun kurashgan farzandlaridan mahrum bo'ldi. Bu millat ma'naviy-intellektual salohiyatiga tuzatib bo'lmas zarar yetkazdi, chunki qatag'on qilingan shaxslarning ko'pchiligi o'z sohasining yetakchi mutaxassislari, jamiyatning fikr yuritish va rivojlanish uchun zarur bo'lgan intellektual salohiyatning tashuvchilari edi. Shuningdek, repressiya jamiyatda umumiy qo'rquv muhitini yaratdi, bu esa keyingi o'n yilliklar davomida erkin fikr yuritish va ijodiy faollikka salbiy ta'sir ko'rsatdi. Ko'plab oilalar o'z ajdodlarining haqiqiy taqdirini ochiq aytishdan qo'rqib, uzoq vaqt bu haqda jim turishga majbur bo'ldilar⁴.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng, repressiya qurbonlarini oqlash va ularning xotirasini abadiylashtirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. 1991-yildan boshlab minglab qatag'on qurbonlari oqlanib, ularning nomlari ko'chalar, o'quv muassasalari va jamoat binolariga berildi. Toshkentda 'Shahidlar xotirasi' majmuasining qurilishi, arxiv hujjatlarining ochilishi va nashr etilishi, qatag'on qurbonlariga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlarning olib borilishi — bularning barchasi tarixiy haqiqatni tiklash va kelajak avlodlarga bu og'ir saboqlarni yetkazish yo'lidagi muhim qadamlardir⁵.

Xulosa

⁴ Qatag'on qurbonlari xotirasi kitobi. — Toshkent: Sharq, 2000-2005. — 5 jildlik.

⁵ Хайдаров Г. Репрессии в Узбекистане: история и уроки. — Ташкент, 2001. — 196 с.



Sovet davri repressiyalari O'zbekiston tarixining eng og'ir va fojiali sahifalaridan biri bo'lib qoldi. Bu davrda millatning eng ilg'or farzandlari — jadidlar, olimlar, yozuvchilar va davlat arboblari asossiz ayblovlar bilan qatag'on qilindi, bu esa millat rivojiga uzoq muddatli salbiy ta'sir ko'rsatdi. Mustaqillik yillarida bu tarixiy adolatsizlikni tiklash borasida katta ishlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, bu og'ir tarixiy tajribani chuqur o'rganish, uni yosh avlodga to'g'ri yetkazish va bunday fojialarning takrorlanmasligi uchun tegishli xulosalar chiqarish bugungi kun uchun ham dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Rashidov Sh.** O'zbekistonda repressiya qurbonlari xotirasi. — Toshkent, 2000. — 164 b.
2. **Alimova D.A.** Jadidchilik: islohotlar, yangilanish, mustaqillik va milliy uyg'onish uchun kurash. — Toshkent: O'zbekiston, 1999. — 232 b.
3. **Rizayev Sh.** Cho'lpon: hayoti va ijodi. — Toshkent, 1996. — 288 b.
4. **Qatag'on qurbonlari xotirasi kitobi.** — Toshkent: Sharq, 2000-2005. — 5 jildlik.
5. **Хайдаров Г.** Репрессии в Узбекистане: история и уроки. — Ташкент, 2001. — 196 с.